Materiallar to’plami · Conference Proceedings
QATAG‘ON QURBONLARI: TARIXIY XOTIRA, MILLIY O‘ZLIK VA MA’NAVIY MEROS
10 September – 10 October 2026
UDK 94

QATAG‘ON QURBONLARI SIYMOSIDA MAS’ULIYATLILIK VA FIDOYILIK: TARIXIY XOTIRANING IJTIMOIY-FALSAFIY MAZMUNI

Muattarxon Muxtorovna Daliyeva*
Farg’ona davlat universiteti f.f.b.f.d (PhD)
✉ muattarxon1972@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada qatag‘on qurbonlari faoliyati mas’uliyatlilik va fidoyilik kategoriyalari asosida ijtimoiy-falsafiy jihatdan tahlil qilingan. Tarixiy xotiraning milliy o‘zlikni anglash, ma’naviy merosni asrash va avlodlararo davomiylikni ta’minlashdagi o‘rni yoritilgan. Mas’uliyatlilik shaxsning jamiyat, millat va kelajak avlod oldidagi burchini anglab, uni amaliy faoliyat orqali namoyon etishi sifatida, fidoyilik esa mazkur mas’uliyatning yuksak ko‘rinishi sifatida talqin etilgan. Jadidlar faoliyati misolida ma’rifat, ta’lim, matbuot, adabiyot va milliy madaniyat rivojiga qaratilgan sa’y-harakatlarning ijtimoiy mas’uliyat mazmuni ochib berilgan.

Kalit so‘zlar

qatag‘on qurbonlari, tarixiy xotira, milliy o‘zlik, mas’uliyatlilik, fidoyilik, ma’naviy meros, jadidchilik, ijtimoiy mas’uliyat, tarixiy ong.

DOI: 10.5281/zenodo.23279250

KIRISH

Har bir xalqning tarixiy taraqqiyotini anglashda tarixiy xotira muhim ijtimoiy-ma’naviy omil hisoblanadi. Tarixiy xotira o‘tmishdagi voqealarni oddiy eslab qolish emas, balki tarixiy tajribani anglash, ajdodlar faoliyatiga munosabat bildirish va undan kelajak uchun xulosa chiqarish jarayonidir. Shu jihatdan qatag‘on qurbonlari xotirasi milliy o‘zlikni anglash va ma’naviy merosni asrashning muhim omillaridan biridir. 1937–1938-yillardagi qatag‘onlar davrida ko‘plab ziyolilar, ma’rifatparvarlar, adabiyot va fan namoyandalari ta’qib qilingan. Ayrim ma’lumotlarga ko‘ra, 1937-yil 10-avgustidan 1938-yil 1-yanvarigacha O‘zbekistonda 10 700 kishi qamoqqa olingan, ulardan 3 613 nafari otib tashlangan, 7 087 nafari esa uzoq muddatli jazoga hukm qilingan [1;B.1].Mazkur tarixiy jarayonni faqat siyosiy voqea sifatida o‘rganish uning ma’naviy mazmunini to‘liq ochib bermaydi. Qatag‘on qurbonlari orasida jamiyat taraqqiyoti, ma’rifat, milliy o‘zlik va kelajak avlod manfaatlarini o‘z faoliyatining asosiy maqsadi sifatida belgilagan shaxslar ham bo‘lgan. Shu sababli ularning faoliyatini mas’uliyatlilik va fidoyilik kategoriyalari asosida o‘rganish ijtimoiy-falsafiy jihatdan muhimdir.Mas’uliyatlilik shaxsning o‘z xatti-harakatlari va ularning oqibatlarini anglash, jamiyat oldidagi burchini his etish hamda mazkur burchni amaliy faoliyat orqali bajarishini ifodalaydi. Mas’uliyatning mazmuni insonning nafaqat o‘z manfaatlari, balki jamiyat va boshqa insonlar manfaatlarini ham hisobga olishi bilan belgilanadi. Fidoyilik esa shaxsning yuksak ma’naviy yoki ijtimoiy maqsadni shaxsiy manfaatidan ustun qo‘yishi bilan xarakterlanadi.Shu nuqtayi nazardan, mas’uliyatlilik va fidoyilik o‘rtasida ichki dialektik bog‘liqlik mavjud. Shaxs avvalo muayyan ijtimoiy muammoni anglaydi, uning oldida o‘zining burchini his qiladi va bu burchni amaliy faoliyat orqali bajarishga intiladi. Ushbu jarayon shaxsiy manfaatlardan voz kechish darajasiga yetganda fidoyilik mazmuni yuzaga keladi. Uni shartli ravishda **anglash – mas’uliyat – faoliyat – fidoyilik** tarzida ifodalash mumkin.XX asr boshlarida Turkistonda faoliyat yuritgan jadidlar misolida bu jarayonni

yaqqol ko‘rish mumkin. Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Cho‘lpon kabi ma’rifatparvarlar jamiyat taraqqiyotini, avvalo, ta’lim, ma’rifat, matbuot, adabiyot va milliy tafakkurning rivoji bilan bog‘ladilar. Ular jamiyatdagi mavjud muammolarni shunchaki kuzatib qolmay, ularni bartaraf etishga qaratilgan amaliy faoliyat olib bordilar.Behbudiy faoliyatida maktab, matbuot va teatr vositasida xalqni ma’rifatli qilish g‘oyasi muhim o‘rin egallagan. U ma’rifatni jamiyat taraqqiyotining muhim sharti sifatida ko‘rgan [2;B.20]. Fitrat asarlarida esa ta’lim, ilm, milliy tafakkur va ijtimoiy taraqqiyot masalalariga alohida e’tibor qaratilgan [3;B.10]. Qodiriy va Cho‘lpon ijodida ham milliy o‘zlik, tarixiy xotira, inson va jamiyat munosabatlariga doir masalalar muhim o‘rin egallaydi.Bu faoliyatlarning umumiy jihati shundaki, ularning maqsadi shaxsiy manfaat bilan cheklanmagan. Ma’rifatparvarlarning maktab tashkil etishi, asarlar yaratishi, matbuot nashrlarini yo‘lga qo‘yishi va milliy madaniyatni rivojlantirishga intilishi jamiyat oldidagi mas’uliyatning amaliy ko‘rinishi sifatida namoyon bo‘lgan.Qatag‘on qurbonlari faoliyatidagi mas’uliyatlilikni shartli ravishda uch ko‘rinishda tasniflash mumkin. Birinchisi – **intellektual mas’uliyat**, ya’ni jamiyatdagi muammolarni bilim va tafakkur orqali anglash. Ikkinchisi – **ijtimoiy mas’uliyat**, ya’ni mavjud muammolarni bartaraf etishga o‘z faoliyati bilan hissa qo‘shish. Uchinchisi – **milliy-ma’naviy mas’uliyat**, ya’ni til, tarix, madaniyat, ta’lim va ma’naviy qadriyatlarni asrash hamda rivojlantirish.Fidoyilik esa ana shu mas’uliyat shakllarining yuqori bosqichida namoyon bo‘ladi. Uni faqat hayotni qurbon qilish bilan izohlash biryoqlama yondashuv bo‘ladi. Fidoyilik, avvalo, shaxsning yuksak ma’naviy maqsadni o‘z manfaatidan ustun qo‘yishi, uni amalga oshirish yo‘lida qat’iyatli faoliyat yuritishi bilan belgilanadi. Shu ma’noda qatag‘on qurbonlari merosini o‘rganishda ularning taqdiridan tashqari, jamiyat va millat oldidagi ma’naviy tanlovi ham alohida ahamiyat kasb etadi.Tarixiy xotiraning mazmuni aynan shu nuqtada namoyon bo‘ladi. Ajdodlar hayoti va faoliyatini bilish insonda o‘z xalqining tarixiga daxldorlik tuyg‘usini shakllantiradi. Daxldorlik esa ijtimoiy mas’uliyatning muhim manbalaridan biridir. Demak, tarixiy xotira **milliy o‘zlik – daxldorlik – mas’uliyat** munosabatlarini mustahkamlovchi ma’naviy mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi.Bugungi kunda qatag‘on qurbonlari xotirasini tiklash, ularning nomlarini oqlash va ma’naviy merosini o‘rganish bo‘yicha muhim ishlar amalga oshirilmoqda. 2021–2025-yillarda O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi tomonidan 1 200 dan ziyod qatag‘on qurbonlari oqlandi, 2026-yilda yana 161 nafar yurtdoshning nomi oqlandi [4;B.1]. Bu jarayon tarixiy adolatni tiklash bilan birga, jamiyatning o‘z tarixiga bo‘lgan munosabatini ham o‘zgartiradi.Qatag‘on qurbonlari xotirasini saqlashning muhim jihati shundaki, u o‘tmishni faqat yodga olish bilan cheklanmasligi kerak. Tarixiy xotira zamonaviy avlod uchun ma’naviy xulosa chiqarish vositasiga aylanishi lozim. Ajdodlar faoliyatidagi mas’uliyat va fidoyilik bugungi shaxs uchun aynan o‘sha tarixiy sharoitni takrorlashni emas, balki o‘z davrining ijtimoiy muammolariga befarq bo‘lmaslik, bilim va kasbiy salohiyatdan jamiyat manfaatlari yo‘lida foydalanish kabi qadriyatlarni anglatadi.Shu ma’noda qatag‘on qurbonlari merosining zamonaviy ijtimoiy-falsafiy ahamiyatini quyidagi mantiqiy bog‘liqlikda ifodalash mumkin: **tarixiy xotira → milliy o‘zlik → daxldorlik → mas’uliyat → faol fuqarolik pozitsiyasi**. Ushbu bog‘liqlik tarixiy xotiraning nafaqat o‘tmishni saqlash, balki kelajak avlodning ma’naviy qiyofasini shakllantirishdagi ahamiyatini ko‘rsatadi.

Hulosa qilib aytganda, qatag‘on qurbonlari faoliyatini mas’uliyatlilik va fidoyilik kategoriyalari asosida tahlil qilish ularning tarixiy merosining ijtimoiy-falsafiy mazmunini chuqurroq anglash imkonini beradi. Mas’uliyatlilik shaxsning jamiyat va millat oldidagi burchini anglashidan boshlanib, amaliy faoliyat orqali namoyon bo‘ladi. Fidoyilik esa ana shu mas’uliyatning yuksak darajasi sifatida, shaxsning ma’naviy va ijtimoiy maqsadlarni shaxsiy manfaatlaridan ustun qo‘yishida namoyon bo‘ladi. Jadidlar va qatag‘on qurbonlarining ma’rifat, ta’lim, matbuot, adabiyot va milliy madaniyat rivojiga qaratilgan faoliyati ijtimoiy va milliy mas’uliyatning tarixiy ko‘rinishlari sifatida baholanishi mumkin. Ularning merosini tarixiy xotira orqali bugungi avlodga yetkazish esa milliy o‘zlik, daxldorlik va fuqarolik mas’uliyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Demak, qatag‘on qurbonlari xotirasi o‘tmishning fojeali sahifalarini yod etish bilangina emas, balki ularning ma’naviy tajribasini bugungi ijtimoiy hayot bilan bog‘lash orqali o‘zining haqiqiy tarbiyaviy va ijtimoiy-falsafiy ahamiyatini namoyon etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ubaydullayev F., Umrzoqov Z. Qatag‘on qurbonlari xotirasi unutilmaydi // O‘zbekiston Milliy axborot

agentligi. – 29.08.2024.
2. Abdirashidov Z. Mahmudxo‘ja Behbudiy. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2022. – 156 b.
3. Fitrat A. Tanlangan asarlar. I jild. – Toshkent: Ma’naviyat, 2000. – 188 b.
4. Fidoyi ajdodlarimiz jasorati – hamisha ibrat namunasi // O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy veb-sayti. – 28.08.2026.
5. Qodiriy A. O‘tkan kunlar. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2011.
6. Cho‘lpon. Kecha va kunduz. – Toshkent: Akademnashr, 2021. – 336 b.
7. Daliyeva M. O‘zbek xalqi ma’naviy-axloqiy merosida mas’uliyatlilik va fidoyilikning talqini va ijtimoiy-falsafiy tahlili: falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi.